

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 5—6

БЕОГРАД 1958

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СТИЛА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

Значајне позитивне одлике Лазаревићева језика и стила истицане су често и увек оправдано у научној и стручној литератури. Проф. А. Белић подвлачи улогу Лазе Лазаревића у стварању онога што се, обично, иако не увек потпуно оправдано, зове београдским стилем¹. Проф. Белић такође указује и на улогу Лазе Лазаревића у развоју нашега књижевног језика². Гледајући га у перспективи развоја нашега прозног израза, Ј. Скерлић је између осталих похвала Лазаревићу написао и ово: „Он је један од ретких српских писаца који су књижевност врло озбиљно схватили и врло озбиљно радили. Он пише са планом, врло пажљиво и врло савесно, и поједине његове приповетке у погледу финоће израде су мала савршенства. Он је, затим, писац који има књижевног образовања, који је читао велике узорне страних књижевности и развио свој књижевни укус. Он је врло писмен човек, са израђеним, прецизним, јасним стилем. И зато више но и један од српских писаца његова времена он чини утисак европског писца, и зато је више но и један од српских писаца превођен на стране језике“³. И још: „... да у њему треба гледати човека који је на европску висину подигао српску приповетку“ (о. с. 367). Тешко је, најзад, претпоставити да Богдан Поповић, и сам стилиста првога реда, није узео у обзир и стил Лазаревићев када је за његове приповетке рекао да су оне „са Горским Вијенцем најлепше што је наша књижевност досад дала“⁴.

Овде ћемо говорити о стилу Лазе Лазаревића у приповеци „Све ће то народ позлатити“⁵.

¹ А. Белић, Око нашег књижевног језика, СКЗ 312, стр. 211—212.

² о. с. 227—228.

³ Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, III изд., 367.

⁴ Богдан Поповић, Чланци и предавања о књижевности, уметности, језику и моралу, СКЗ 236, стр. 35—36.

⁵ Лаза К. Лазаревић, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, 249—266.

Можемо одмах нагласити да се, када је реч о стилу, нарочито истиче Лазаревићев смисао за композицију приповетке. Сем тога, успеху пишчева реалистичког поступка допринела је и способност за проницљиво уочавање карактеристичних појединости. Отсуство знатног броја стилских фигура уопште је особина наше реалистичке прозе. Имајући реченицу једнаку Вуковој и реченици народне приповетке и уносећи у фразеологију многе особености говора свога краја, Лазаревић је постао типичан за ону фазу у развиту нашег уметничког прозног израза када народни језик наш налази подесне уметничке форме, чија је вредност несумњиво висока, да се у њих излије. Не треба, међутим, мислити да је са Лазом Лазаревићем све у вези с усавршавањем нашег прозног и уопште књижевног израза успешно изведено. И то не само зато што о дефинитивном савршенству ни у којој прилици није могуће говорити. Биће најме још, и после Лазаревића, потребно да се наш књижевни језик ослободи извесних архаизма па да постане тако адекватан народном језику нашег савременог интелектуалца како се то догодило у делу Ива Андрића.

У композиционом погледу радња ове приповетке има три сцене: на пристаништу пред механом, у механи и понова пред механом. У томе кругу Лазаревић говори о потресном сусрету Благоја казанције и његова тешко рањеног сина који се бродом враћа кући. Пошто је удаљио све оне који очекују брод, Лазаревић на сцени задржава две личности: казанцију Благоја и капетана Танасија Јеличића. Обојица су узнемирени неизвесношћу: казанција очекује рањеног сина, а капетан не зна шта се десило са његовом женом кад су Черкези били у Књажевцу. Та неизвесност, међутим, није довољна да зближи ова два човека. У њихову дијалог и размишљањима непрекидно се смењују мотиви њихових злих слутњи. Смењују се, али остају одвојени један од другог. Нема сумње да је Лазаревић овако компоновао своју приповетку зато да би, супротстављајући срећан завршетак капетанових брига ужасном призору приликом сусрета сина инвалида с оцем, још више истакао трагедију Благоја казанције и његова сина. Стилист Лазаревић је на тај начин добро искористио композицију да би приказао основну идеју свога дела. Оваква композиција, усто, изведена је с високим осећањем мере.

У Лазаревићевим описима јасно се испољава она особина писца реалисте коју Иво Андрић назива смислом за карактеристичну појединост⁶. Тако је настао врло пластичан портрет капетана Танасија Јеличића:

„Капетан, пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једном месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудише око тога места, као оно сасвим издубена главчина око оједене осовине. На његову лицу не беше онога хероичнога изгледа, који се кашто виђа и на пензионованим потпуковницима, па ипак оно те опомиње на омарину, иза које се диже олуј, одлећу ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране пострижени бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округао обријан подбрадак и чисти, масно жути, али не мршави образи, мала уста, с поверљивим контурама, велике руке, алкава униформа, а као снег бела кошуља и као млеко чиста сабља — све то издаваше човека господина и гејака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити општрицу, а опет те нимало не би изненадило кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом, или чак забб виљушку у локумиће“ (Л. Лаз., о. с. 250-251).

Лазаревићев смисао за карактеристичну појединост омогућава му да ток догађаја и поједине епизоде учини уверљивим и потпуно реалним. То може да потврди и оно место у приповеци кад Благоје, занесен, прича о кобили коју је имао његов газда:

„— Какав је то коњ, управо кобила! Мајстор метнуо једанпут један сандук — овако оволики — не знам шта је хтео! А она: ђем на зуб, па овако. Па како је летела, онако у авлију! А кола закаче; па стражњи точкови остану пред капијом, а мајстор у капији, а сандук њега по глави, а предњи точкови код ора, а кобила пред кућу, а ми да умремо од ... од ...“ (о. с. 259).

Честа употреба свезице *а* у живом причању врло је карактеристична за човека из народа који није имао могућности да

⁶ Иво Андрић, О Вуку као писцу, *Наша књижевност* 2, фебруар 1946 (188—197) 192.

нарочито узгаја свој израз. Такав је овде случај са газда-Благојем. Лаза је то добро запазио и успешно реализовао у приповеци.

За оба ова примера вреде Андрићеве речи: „На лику или призору који је једном изабрао писац мора да између множине детаља открије онај који има пресудну важност за верност слике уопште, онај на коме ће почивати веродостојност целокупног казивања. За писца реалисту ти детаљи нису само сликовите фигуре, као што ни речи којима треба да их наслика нису и не могу бити случајне захваћене боје са неке богате палете ни произвољна игра звука, него стварне и строге лозинке по којима га ми читаоци познајемо и признајемо као сведока и на основу којих прихватамо његово сведочанство као истинито и веродостојно“⁷.

Лазаревић води рачуна о индивидуализацији језика личности. Тако ће Благоје казати рећи *бобандирајли* (Л. Лаз., о. с. 252), и направити овакво поређење: „У њега је рука, видите, овде дебља него у мене нога овде“ (252); склањајући столицу у механи питаће у срџби „што ће ово чудо овде“ (253). Капетан ће, с друге стране, речима за које се не може рећи да су уверљиве, објаснити Благоју однос државе према инвалидима: „То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али зато он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај који је пролио крв за своју земљу, треба да се рачуна у срећне, јер је се одужио својој мајци, својој земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа...“ (255).

Особина је наше реалистичке прозе, као што смо већ истакли, да је број стилских фигура у њој веома ограничен. Разумљиво је што је компарација најчешћа и у делу Лазе Лазаревића: компарација је карактеристичан троп реализма уопште. Лазаревићеве фигуре показују најинтимнију повезаност овога писца са народним језиком. Карактеристичан је у том смислу овај пример компарације: „И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша“ (Л. Лаз., о. с. 265). Ово је типична фигура народне лирске поезије. Непосредним искуством из народног живота инспирисана је и ова компарација: „Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блуднице око тога места, као

⁷ И. Андрић, о. с. 193.

оно сасвим издубена главчина око оједне осовине“ (о. с. 250-251). Разуме се, међутим, да постоји и једна битна разлика између ова два примера компарације: први пример уствари је клише узет из народне поезије, а други делује више оригинално, иако је и он очевидно створен на основу искуства из народног живота.

У Лазаревићевој фразеологији могу се препознати многи изрази карактеристични за старо варошко становништво Шапца. Белићеву констатацију да је Лазаревић у наш прозни израз унео особине говора шабачкога краја⁸ потврђују пре свега примери Лазине фразеологије и начина изражавања уопште. Тако, један ће Шапчанин доиста питати: „Што то нема лађе“ (о. с. 250) и то је врло карактеристично и за његов стил и за његову лексику и синтаксу. Питање је овако сажетије и експресивније него рецимо: „Зашто још нема лађе“ или сл. Исто ће тако Шапчанин употребити управо прилог *кад* (а знатно ређе *некад*) у питањима типа: „Је ли се лађа још кад овако здраво задоцнила“ (о. с. 257). Такође је за Шабац карактеристична употреба прилога *чистио* у значењу „готово, управо“ или сл. у примерима као што је овај: „... чисто као да ће одоцнити, уплахилено истрчаваше поново напоље“ (о. с. 250). Прилог *гошово* још би се и могао употребити у овој ситуацији, али је прилог *ујраво* за ову прилику сасвим стран језичком осећању Шапчана. Чини ми се да су у реченици „Али дај ти, брате, штогод у жива уста“ (о. с. 256) дошли до изражаја позната предузимљивост и реализам, толико карактеристични за старо становништво Шапца, одаковиће, како су се обично звали. Веома је карактеристична за стари Шабац употреба прилога *зацело* који се среће и у овој Лазиној приповеци (стр. 256). Лако је разумети зашто се и код Лазе налазе прилог *кадгод* у значењу „некад“ и прилог *здраво* у значењу „веома, много“ (о. с. 257), карактеристични иначе за говор Срема и Војводине уопште: то је омогућило суседство Шапца са Сремом.

Овим, разуме се, није исцрпен број карактеристичних израза и стилизација које показују да је Лазаревић у себи дубоко носио типичан говор варошког становништва Шапца свога времена. Овим се, исто тако, није хтело рећи да су наведени примери познати једино у Шапцу, али је неопходно нагласити да су они за стари Шабац били врло типични.

⁸ А. Белић, о. с. 211—212.

На почетку смо рекли да је Лазаревићева реченица у потпуности вуковска. Ми смо и на примеру Лазиних фигура и фразеологије показали колико је његов израз везан за народни језик. И реченицом својом Лазаревић показује исту присну везу са тим извором целокупне наше новије књижевности. Чини ми се да би Лазин стил био уствари и данас без замерке да у њему нема извесних архаизама којих се наш прозни израз тек касније ослободио. Када се говори о архаизмима код Лазаревића, треба указати у првом реду на сувише честу употребу аориста и, нарочито, имперфекта у његову делу. Можемо рећи да се имперфекат у савременом шабачком говору потпуно изгубио а да је и употреба аориста редукована⁹. Не треба сматрати да је у Лазино време ситуација била знатно друкчија. Потстрек за толико честу употребу ових времена Лаза по свој прилици није могао добити у говору свога родног места. Ово своје мишљење потврдићемо анализом ситуације у самој Лазаревићевој прози.

Има случајева када је Лаза употребом аориста успео да створи врло позитиван ефекат. То се напр. десило у уводном пасусу, где се писац служи и другим синтаксичко-стилским средствима да би остварио ефектан почетак приповетке. Лазаревић је, наиме, очевидно желео да од самог почетка запреми пуну читаочеву пажњу, да читаоца учини потпуно активним сведоком догађаја о којима говори. Зато он приповетку почиње копулативном свезицом („И сумрак се поче хватати, а лађе још нема“ — стр. 249). Зато употребљава и знатан број аориста у почетку приповетке: аорист је у оваквим приликама израз приснијег казивања, њиме се омогућава читаоцу да се лакше уживи у ток радње. А целокупно ово уживљавање читаоца у радњу, у догађај као да потиче од пишчеве жеље да наговести нестрпљење Благоја казанице о којем говори већ у трећем пасусу.

Међутим, у даљем причању честа употреба ових времена управо омета постизавање стилског савршенства приповетке. Такав је случај с овим пасусом:

„Тек око поноћи он се извали на клупу крај прозора, бацивши најпре још један поглед на лампу, која све сла-

⁹ М. С. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора (Бгд. 1928) V.

бије светљаше и све грђе смрдијаше, и на Благоја, који хркаше, туривши главу међ' ноге и пруживши обе руке напред, као да држи уздице" (о. с. 261).

Да је у Лазаревићево време употреба аориста и имперфекта у шабачком говору била померена, доказ су и примери у којима Лаза место имперфекта употребљава аорист трајних глагола: I. „Капетан га више не слуша^{ше}. Његове мисли беху далеко: чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере, чекајући да се ослободи бремена. Али тада су тамо били и Черкези! Ужасне комбинације *севаше* капетану кроз главу. Сва варварства, која су починили ови љубимци Јевропе, сликаху се живим бојама у његовим мислима“ (о. с. 259). II. „Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше наше браће Руса, са оном, како они веле, „широком натуром“. Они немилице *даваше*“ (о. с. 265) (подвукао Б. М. Н.).

До ове појаве могло је доћи само зато што Лазаревић није имао поуздано осећање значења ова два облика.

Па ипак, Лаза често употребљава аорист и имперфекат. Сматрам да код њега склоност за то није дошла под утицајем живог народног говора шабачког краја, већ да се она развила под утицајем старије наше књижевности. Не испољава ли се и на овај начин Лазина оданост традицији? Овом особином своје прозе, међутим, Лазаревић ће све мање бити присан модерном читаоцу. Уосталом, наш прозни израз ће се тек касније ослободити овога манира, да би се, као код Ива Андрића, употреба ових времена свела на реалну меру.

Сводећи ово своје излагање, можемо рећи да је Лазаревић снажан писац пре свега по успешној примени реалистичког метода у својој приповеци. Он одлично влада композицијом и добро познаје начела на којима се заснива реалистичка проза. Језик Лазаревићев је у пуном значењу народни језик; то је народни језик шабачког краја. У Лазаревићеву делу тај је језик добио своје високо уметничко оваплоћење. На тај начин Лазаревићево дело је и поуздан путоказ који је наш прозни израз исправно одвео ка још богатијој уметничкој издиференцираности.

Берислав М. Николић